

Yakın Dönem İran Tarihi Azerbaycan Milli Hükümeti 1945-1946

Sonay Ünal

Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2019, 169 Sayfa, ISBN: 978-975-16-3628-7

Aytül DEVELİ*

İran ve çevresi tarihin her döneminde emperyalist güçlerin çatışma alanı olmuş ve bu bölgedeki demografik yapı değiştirilmeye çalışılmıştır. Güney Azerbaycan Türkleri İran içerisinde Farslarla birlikte en güçlü topluluktur. Jeopolitik konumu, sosyo-kültürel yapısı, ekonomik gücü ve nüfus potansiyeli ile Azeri Türkleri İran’da yaşanan siyasal değişimlerde öncü rol oynamışlardır. Ancak bu durum 1924’ten sonra değişmeye başlamış, bölgede Türkçe konuşmak ve yazmak yasaklanmış ve ciddi manada Farslaştırma sürecine girilmiştir. 15 yıldan fazla devam eden bu süreç, 1945 yılında Tebriz’de başta Seyid Cafer Pişeverî olmak üzere, Azerbaycan politikacıları ve aydınlarının kurmuş olduğu “Azerbaycan Millî Hükümeti” ile geçici olarak son bulmuştur. Fakat 1946 yılında Azerbaycan Millî Hükümeti’nin yıkılması ve Azerbaycan’ın tekrar Pehlevî hakimiyetine geçmesiyle ikinci Farslaştırma süreci başlamıştır. Sonay Ünal’ın yazmış olduğu bu eser de Azerbaycan Millî Hükümeti’nin kurulmasına giden tarihsel süreç ve Millî Hükümet’in yıkılmasından sonra bölgede meydana gelen gelişmeler anlatılmıştır.

* Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Tarih Bölümü Lisans Öğrencisi, İstanbul, develiyatul@gmail.com

Sonay Ünal, Karamanoğlu Mehmet bey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık, Farsça Anabilim Dalı öğretim görevlisidir. Ünal'ın eseri ‘ ‘*Azerbaycan Milli Hükümet Öncesi Mevcut Durum*’ ’, Azerbaycan Milli Hükümet Öncesi Hazırlıklar ve Azerbaycan Milli Hükümeti adlı üç ana başlık ile resim ve resmi belgelerden oluşan ekler bölümünden mevcuttur.

İran'da, etnik kökeni Türk olan Kaçarlar dönemi bölge ve dünya siyasetinde önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. 18.Yüzyılın sonlarından itibaren Rusya sıcak denizlere inme siyaseti gütmüş, güneye doğru ilerlemeye başlamış, İngiltere ise Hindistan başta olmak üzere bölgedeki etkinliğini artırmıştır. Kaçar hükümdarları Rusya ve İngiltere'nin etkisi altında ülkeyi yönetmeye çalışmışlar ve emperyalist güçlere birtakım imtiyazlar vermişlerdir. Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra İran'ın modernleşme sürecindeki ilk adımları da bu dönemde atılmıştır. 19.Yüzyılın başlarında Batı tarzı eğitim almaları için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. İran'da Osmanlı Devleti'nin de etkisiyle birçok alanda reformlar yapılmıştır. 20.Yüzyılın başlarında İran'da iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi 1905'ten itibaren başlayan meşrutiyet hareketi, diğeri ise İngiltere ve Rusya'nın 1907 yılında yaptıkları bir antlaşma ile İran'ı kendi aralarında paylaşmalarındır. 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'nı Rusya'nın kaybetmesi ve Rus Devrimi'nin gerçekleşmesi İran toplumunu dolayısıyla Güney Azerbaycan Türklerini de derinden etkilemiştir. Bu dönemde İran ve Güney Azerbaycan karışmıştır. Hürriyetçi ve meşrutiyetçiler ayaklanmışlar, Ruslar Şah'ı desteklerken, İngilizler meşrutiyetçileri desteklemişlerdir. Din, mezhep, tarikat ve siyasi çatışmalar meydana gelmiştir.

20.Yüzyılın önemli olaylarından biri de Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'dir. Çarlık Rusya'sının dağılmasından sonra iktidara gelen Sosyalist yönetim, hakimiyeti ve nüfuz alanında tuttuğu halklara geçici de olsa biraz hürriyet vermiştir. Bu ülkelerin bazılarında yönetim millî komiteler tarafından yürütülmeğe başlanmıştır. Kuzey Azerbaycan ve Güney Azerbaycan bunlardandır. Hiyabanî, Kuzey Azerbaycan'daki Türk millî istiklâl hareketine yakından tanık olmuş ve Tebriz'e geçerek siyasî faaliyetlere başlamıştır. Osmanlı Devleti ile anlaşmazlık yaşayan Hiyabanî, 7 Nisan 1920 günü Demokrat Parti “*Azadistan*” devletini ilân etmiştir. Tahran yönetimi, Tebriz hükümetini kabul etmemiş ve Tebriz üzerine bir ordu göndererek Hiyabanî öldürülmüştür. 20. Yüzyılın diğeri önemli olayı 2. Dünya Savaşı yıllarında Güney Azerbaycan'da Cafer Pişeverî başkanlığında Azerbaycan Millî Hükümeti'nin kurulmasıdır. Almanların yakın dostu Rıza Şah, Ruslar'a yardım etmek isteyen İngiliz ve Amerikalılara ülkesinden geçiş izni vermemiştir. Bunun üzerine Ruslar ve İngilizler 25 Ağustos 1941 günü İran'ı işgal etmişlerdir. Rıza Şah tahtından indirip bir İngiliz zırhlısı ile Morris adasına sürgüne gönderilmiş ve oğlu Muhammed Rıza tahta geçirilmiştir. Ruslar da savaş içerisinde olduklarından dolayı halka iyi davranmışlar ve Güney Azerbaycan halkını kendi iradelerine bırakmışlardır. Bu arada zindanlarda bulunan siyasî tutukluları da serbest bırakmışlardır. Böylece 11 yıldır zindanda olan Mir Cafer Pişeverî, zindandan çıkarak Tahran'a, oradan da Tebriz'e gelmiş ve mücadeleye başlamıştır. Ruslar tarafından Güney Azerbaycan'a gönderilen Pişeverî'nin görevleri; burada siyasî propaganda yapmak, Güney Azerbaycan halkının yalnız olmadığını, kuzeyde onların kardeşlerinin olduğunu, gerektiğinde birlikte

hareket edebileceklerini anlatmak, Rusların onların hamisi olduğunu göstermek; gazeteler, kitaplar yayımlayarak, kütüphaneler, kültür merkezleri oluşturarak, tiyatro, sinema ve konser salonları kurarak halkı bilinçlendirmektir. Cafer Pişeverî, Kuzey Azerbaycan, dolayısıyla Rusya tarafından desteklenmiştir. Yapılan ilk seçimde Pişeverî, İran Demokrat Partisi'nden Tebriz milletvekili seçilmiştir. Şah Rıza Pehlevî, Pişeverî ve arkadaşlarını meclise sokmak istememiş, bunun üzerine Pişeverî, Tebriz'e dönüp, Azerbaycan Demokrat Partisi'nin başına geçmiştir. Kurucu Meclis oluşturulmuş, seçim yapılmış ve 21 Mart 1945 günü Azerbaycan Millî Hükümeti kurulmuştur. İngiliz, Amerikan ve Fransız güçleri İran'dan çekilirken, Ruslar İran petrollerini istediği için buradan çekilmemiştir.

Pişeverî Tebriz'de bir üniversite kurmuş, resmî dili Türkçe yapmış, ziraat, sanayi, toprak reformu meselelerinde büyük adımlar atmıştır. Rıza Şah, başbakanı Kavam'ı Moskova'ya göndererek ülkeden askerlerini çekmeyen Ruslarla gizli bir anlaşma yapmış, Güney Azerbaycan petrolünün işletme hakkını Ruslara vermiştir. Ruslarda istediklerini elde edince ordularını Güney Azerbaycan'dan çekmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Pişeverî yalnız kalmıştır. Azerbaycan Milli Hükümeti'nin yaptığı gizli celsede, üç seçenek üzerinde karara varılmıştır. Birincisi Türkiye'ye ilhak, ikincisi eğer ilhak meselesi Türkiye'ye zarar verecekse istiklâl ilân etmek ve Türkiye'nin desteğini almak, üçüncüsü de Türkiye'den olumlu cevap alınmazsa İran'ın bünyesinde kalmaktır. Ankara'ya bir heyet gönderilmiş, ancak heyet Ankara'da İnönü ile görüşmek için üç ay bekletilmiştir. Türkiye, Stalin ile Şah arasındaki gizli petrol anlaşmasını bilmektedir. Rusya ile zıtlaşmak istemediğinden bu isteğe olumlu cevap vermemiştir. Şah ve Kavam'ın özel birlikleri de 12 Aralık 1946'da Tebriz ve Urmiye'ye girmiş, binlerce Azerbaycan Türkünü katletmiş ve şehri yağmalamışlardır. 20-25 bin Güney Azerbaycan Türkü şehit edilmiştir. Dış güçlerin desteğindeki Şah orduları, İran Türkleri'ne ait bütün kültür, sanat ve edebiyat ocaklarına saldırmışlar, bütün yayınevlerini, kitapçıları yağmalamışlar, Türkçe yayımlar başta olmak üzere, bütün Türklükle ilgili kitaplar toplatılıp yakılarak yok edilmiştir. Pişeverî Bakü'ye sığınmak zorunda kalmıştır. Onunla beraber onlarca şair, yazar, bürokrat, milletvekili de Bakü'ye gitmiştir. Stalin bu durumdan tedirgin olmuş, Komünizmden vazgeçip milliyetçi olan Pişeverî'nin ülkesindeki Türkleri ayaklandıracağından korkarak 11 Temmuz 1947 günü bir trafik kazasında Pişeverî'yi katletmiştir.

Sonuç olarak Pişeverî hareketi, halkı ayağa kaldırmış, onlarca yazarın, şairin, eğitimcinin bu millî davaya dikkatleri çekilmiş, bağımsızlık mücadelesinin ağır bedelleri olduğu gösterilmiştir. Rusya gibi dost bildikleri ülkelerin ne kadar hesaplı düşman oldukları bir kez daha anlaşılmıştır. Bu millî uyanış edipleri, şairleri, sanatkârları harekete geçirmiş, bu ruh, şiire, türküyeye, destana, sanata dönüşmüştür. Sonay Ünal bu eserinde Seyid Cafer Pişeverî liderliğinde kurulan Azerbaycan Milli Hükümeti'nin tarihi sürecini ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve Pehlevi Hanedanı'nın ülkede bulunan Fars olmayan gruplara karşı uyguladığı Farslaştırma politikasını gözler önüne sermiştir.